

Az enyészetbe tartó indián

I. RÉSZ

Váradis Andris emlékének

Évfordulók

Az 1892-es, Amerika felfedezésének négyszázadik évfordulóját ünneplő megmozdulásokkal szöges ellentétben, 1992-ben, az ötszázadik évfordulás megemlékezések kapcsán a vita Amerika őslakosságára összpontosított, s különösen arra, hogy az európai fehér ember amerikai partra lépése milyen hatást gyakorolt a bennszülöttek kultúrájára, társadalmára és élettanára.

Ezzel a mondattal kezdődik C. S. Larsen „Kolumbusz nyomdokain” című tanulmánya.¹ Jó nyitómondat. El is kölcsönzöm tőle. Tehát: Az 1892-es, Amerika felfedezésének négyszázadik évfordulóját ünneplő megmozdulásokkal *szöges ellentétben*, 1992-ben, az ötszázadik évfordu-

lós megemlékezések kapcsán a vita Amerika őslakosságára összpontosított, s *különösen arra*, hogy a Fehér Ember partra lépése milyen hatást gyakorolt a bennszülöttek kultúrájára, társadalmára és élettanára.

Jó, jó, de mi másra összpontosíthatott a négyszázadik éves ünnepléssorozat, ha nem erre? Kezdjük talán azzal, hogy 1892 az Egyesült Államokban elnökválasztási év volt. Benjamin Harrison, az Egyesült Államok huszonharmadik elnöke újravezényelt. Kampányával – erősen szükségesnek látszott. hogy több-let-támogatókat keressen! – egy új társadalmi csoportot kívánt célba venni: a nagyvárosokban élő római katolikus vallásúak tömegeit. Ezért 1892. július 21-én így szólott az ország népéhez:

Én, Benjamin Harrison, az Amerikai Egyesült Államok elnöke, 1892. október 21-ét, Amerika Kolumbusz által történt felfedezésének négyszázadik

---

Köszönöm Erdélyi Ágnesnek és Gáspár Zsuzsának az írást illető szeretetteljes, de irgalmat nem ismerő kritikai észrevételeiket.

évfordulóját, nemzeti ünneppé nyilvánítom. (...) Minden iskolaépületben vonassék fel a nemzeti lobogó. A foglalatosságok alkalmasak legyenek az ifjúságot fogékonnyá tenni az amerikai állampolgártól elvárható hazafias kötelességek átélésére. A diplomokban – s mindenütt, hol a tömeg összegyűlhet – mondassék köszönet az Isteni Gondviselésnek a földrészünk felfedezőjét vezérlő bizakodó hitért, s adassék hála a népünkre bőségesen áradó áldásért, mint ahogy azért az isteni gondoskodásért és útmutatásért is, mely e népet történelmünk során vezette.²

Harrison jól figyelt fel egy, a társadalmat „fölforgató” friss trendre, amikor a katolikus tömegek felé fordult. Amint azt az Amerikai Egyesült Államok történetével foglalkozó történészek említeni szokták, 1880 és 1910 között 18 milliónyian vándoroltak be az Államokba. Ez a tömeg jelentős mértékben különbözött a korábban odatelepült népességtől.

A XIX. század során nem sokat változott az amerikai bevándorlók nemzeti összetétele, aminthogy a letelepedők foglalkozási arányai is többé-kevésbé változatlanok maradtak az 1880-as évekig. Mindaddig az első helyen a német bevándorlók álltak, egyébként az 1850-es évek óta. A brit szigetekről érkezett bevándorlók számarányukat tekintve a második helyre kerültek. Az

írek, habár kisebb számban érkeztek, mint a németek s a britek, még mindig majdnem tömegesen vándoroltak ki Amerikába; az 1860-as években pedig a skandináv bevándorlás is megkezdődött, és mind nagyobb méreteket öltött. Ez a négy nemzet adta a bevándorlók zömét.³

Most azonban „újfajta” népek érkeznek. „Szlávok”, „zsidók”, „mediterránok”. Kelet- és Dél-Európából érkezők; többségükben katolikusok: olaszok, lengyelek, portugálok. (És hát, persze, magyarok is.⁴) Azonban nemcsak a bevándorlók nemzetiségi összetétele változott meg, méghozzá oly hirtelenséggel, hogy

a történészek számára ezek az esztendőök jelentik a nagy cezúrát a „régii bevándorlás” (1830–1882), a túlnyomórészt Észak- és Nyugat-Európából érkező tömegek, valamint az „új bevándorlás” (1882–1930) között, melyet már a kelet- és dél-európai bevándorlók egyre növekvő tömegei jellemeztek.⁵

Az Egyesült Államokban ez alatt az idő alatt nagy és alapvető társadalmi-gazdasági átalakulások játszódnak le. Véget ér a Polgárháború, beindul a Rekonstrukció. Hogy továbbra is Tezlát idézzem, „rohamosan, ám egyúttal kaotikusan beindul az ipari fellendülés”, s a kaotikus viszonyok miatt és közepette⁶ az „új bevándor-

lók” sokkal több előítélettel és hátrányos megkülönböztetéssel találkoznak az „óshonos” *fehér* amerikaiak részéről, mint annak idején a „rég” bevándorlók. Ezek a „gyüttmentek” többségükben rettenetesen szegények (földet vásárolni, bérelni, hogy’ is lenne pénzük?), alapvetően város-lakóvá lesznek az Államokban; akár fillérékért is hajlandóan mutatkoznak bármiféle munkát elvállalni, kemény konkurenciát támasztva a helyben élő *fehér* munkaerőnek. (Föl lehetett őket használni – s ez gyakorta meg is történt – a munkabérek, „a munkaerő ára” lenyomására; gyakran alkalmazták őket sztrájkok letörésére is.) A bennszülött *fehér* lakosság számára ezek a – növekvő számú – „páristák” még nagyon sokáig ellenséges szemmel méregetett kisebbséget alkotnak. Tombol is a *nativizmus*, azaz a „helyi gyökerekkel” már rendelkező *fehér* lakosság féltése az idegenből (ki tudja, honnan?) érkezett „betolakodóktól”,* akik, persze, védtelenek a rosszindulatú támadásokkal szemben. Tezla a Harvard

* Aki ezt az álláspontot vallja, az magamagát persze nem a helyi gyökérzetűek védelmezőjének, hanem patriótának, honfinak vallja. A „haza idegenektől való védelmével” takarózók azonban, ha egy kicsit megkaparjuk őket, gyakorta szimplán gazemberek. (Minden, a mai valósággal való – már most leszögezetten látszólagos – hasonlóság csak és kizárólag a csalfa balszerencse okozta vak véletlen műve.)

egyetem „vészharangot kongató” jó nevű professzorát idézi könyvében: „Szláv, olasz és zsidó, kit nem riaszt a gond, hogy képes lesz-e fenntartani számtalan gyermeke életszínvonalát, mindinkább helyébe nyomul a tiszta fajú amerikainak.”⁷

Harrison számítása azonban, hogy majd a katolikus választók fogják neki kikaparni a gesztenyét, nem jött be. Alulbecsülte a katolikusokkal szemben megnyilvánuló „népharagot”. Nem is sikerült magát újra elnökké választatnia. Ellenfele „földcsuszamlásszerű” győzelmet aratott.⁸

E folyamatok természetrajzának ismerete természetesen fontos lehet. Én azonban most valami más javaslok figyelembe venni. 1890-ben az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatalának (*Census Bureau*) vezetője fontos bejelentést tett: megszűnt az Államokban a híres-nevezetes „határvidék”, a *frontier*.

Hogy mi is ez a „frontier”, melynek az amerikai kultúrában mindenki egybehangzó véleménye szerint mítosza, mitológiája is van? Máshol, majd igyekszem jelentését és jelentőségét végiggondolni. Most csak annyit, hogy „határvidéknek” fordítani teljesen korrekt; a neki szentelt kiváló elemzésében Hahner Péter is így nevezi⁹ – én azonban szívem szerint inkább „a Végek” névvel illetném (mező jó illatot ad, vitéz próbálni indul, sok vad s madár gyomra

gyakran koporsója vitézül holt testeknek).

A Népszámlálási Hivatal vezetője azonban, érthető módon, nem az én fejemmel gondolkodott. Határvidéknek a hivatalos definíció szerint az a terület minősült, amelyen túl már az ősvadon (*wilderness*) kezdődik; ősvadonnak pedig az a terület számít, ahol négyzetmérföldnyi – azaz 2,59 négyzetkilométernyi – területen a népsűrűség nem haladja meg a 2 főt. (Egy tanulmány szerzői, szemléltetni kívánván, mit is jelent ez, így fogalmaznak: „úgy képzeljék, mintha a mai San Francisco területén összesen 93 lakos élne”.¹⁰)

Ősvadon nélkül nincs határvidék. Önmagában az, hogy a hivatalos definíció a *frontier* megszűntének pillanatában szűken népsűrűségi alapon határozza meg a fogalom tartalmát, némi értelmezésre szorul. A történész Fulmer Mood külön tanulmányt szentelt a *frontier* fogalma történeti alakulásának.¹¹ Ő a koloniális Amerika, az Egyesült Államok, illetve Nagy-Britannia területén különböző időpontokban (1604-től 1945-ig) angol nyelven kiadott *dictionary*-k, azaz értelmező szótárak fogalomkezeléséből indult ki. Tanulmánya alapos, szakszerű filológusi munkának tűnik; anélkül, hogy ellenőrizni kedvem támadna, készséggel elhiszem, hogy az általa prezentált dokumentációs anyagra támaszkodni lehet. Mood a szónak a klasszikus

latinban érvényes definíciójából indul ki; továbblép az ófrancia *frontière* szó jelentésére, ahol is a szó határozottan az „egyik országot (államot) a másik országtól (államtól) elválasztó vonal” értelemben használatos. Egy 1730-ban kiadott értelmező szótárban viszont már úgy definiáltatik, mint egy királyság vagy tartomány határvonala, *amelybe legelőször botlik bele az ellenség, amely behatolni akar mondott királyságba*.

Ez a 'frontier' egyenlő 'ellenség' összefüggést, egyszersmind arra reakcióként adott lelki beállítódást sejtető definíciós részlet, hogy tudniillik azon a határon túl, amelyen belül Mi vagyunk, az *ellenség* található – nyilván nem véletlenül – egyre másra előfordul későbbi értelmező szótárak *frontier* szócikkében. Sokat sejtető értelmező idézet egy 1830-as kiadványból: „A legjobb határvonal a tengerpart fővenye”. És egyre gyakoribb „világnézetté” válik, hogy nem országok/államok közötti politikai határvonal értődik a szó használatkor (az ennek kapcsán fölmerülő konfliktusok kezelése többnyire „civilizált” módon történik, vagy – ha nincs mód elkerülni – háborúval védjük meg az általunk vallott és képviselt *egyetemes érvényű* értékeinket.¹²) A *frontier* egyre határozottabban, egyre egyértelműbben *nem* politikai – országok (államok) közötti választóvonal – értelmezést nyer¹³ (bár természetesen a szó megtartja

ezt a jelentését is), hanem a telepek által belakott, *megművelt*, azaz a civilizációt képviselő terület *civilizált* lakói és a „vademberek” között húzódó, őket egymástól elválasztó vonalat, pontosabban *sávot*. A határvidék léte tehát szorosán összefüggött az őslakosokkal, az „indiánokkal” fönntartott, konfliktusokkal teli, bízást mondhatjuk így: *ellenséges* viszony kérdésével.

1850-ben 400 764 indiánt tartottak számon az Egyesült Államokban. Az említett, 1890-es népszámlálás a *frontier* megszűnésén kívül még arról is tudósított, hogy az Egyesült Államokban az őshonos indiánként (*native American*) számon tartott lakosság¹⁴ összlétszáma már csak 248 253 fő. Az 1900-as népszámlálás aztán már minden idők legalacsonyabb, történelmi mélypontot érő értékével szolgált: 237 196 főt *regisztráltak indiánként*. Nyugodt lélekkel (s persze mélyen elszomorodott szívvel) képzelhette tehát mindenki a negy századik évforduló megünneplésére készülődve, hogy rövidesen búcsút lehet mondani az „enyészetbe tartó indián” (*the vanishing Indian*) alakjának, egyszerismind konstatálni lehet az amerikai emberpéldány „megkérdőjelezhetetlen elrendeltetésének” (*manifest destiny*) beteljesültét. Ha itt valakit ünnepelni érdemes, akkor az nem a tovatűnt őslakosság. Marad: Kolumbusz.

A poszt-kolonialista nézőpont

Száz év alatt persze sokat változik a világ. A figyelem a kétség kívül merész tengerész, de embernek igazából véve kevéssé becsülhető Kolumbusz helyett a kipusztuló őslakosok felé fordult. Hogy miért, az egy másik írás tárgya lehet, most csak annyit jegyeznék itt meg, hogy a „poszt-kolonialista” szót csak így, idézőjelek közé téve, illenék alkalmaznom.

Nem cáfolható, 1945 után a gyarmattartó birodalmak szép lassan *formálisan* fölbomlottak, a hajdani Birodalmak *formálisan* elveszítették gyarmataikat. A volt gyarmatok *formálisan* elnyerték függetlenségüket. Úgy fogalmaznék, kicsit pontosabban, hogy elnyerték *politikai* függetlenségüket. A Birodalmak messzi múltba visszanyúló tevékenysége következtében emezek új, nemzetállami minőségükben gyakorlatilag *életképtelennek* bizonyultak. Eszem ágában nincs már most belemenni e „történelmi léptékű változások” elemzésébe és értelmezésébe; annak mérlegelésébe, hogy egy – mondjuk fél-Európanyi nagyságú – közigazgatási egységet „védelembe vett”-nek, azaz *protektorátusnak* nevezünk-e, vagy gyarmatnak, avagy „tengeren túli területnek”; hogy országokról nem, mint gyarmatokról, hanem, például, frankofón országokról beszélünk, mennyiben tükröz a lényegget érintő változást. Van egy búbájos

könyv,¹⁵ mely egyszerre mutatja be rendkívül szórakoztatóan, mennyire képtelenek az új nemzetállamok a mindennapi élet rutinszerűen működtetendő eljárásainak rutinszerű működtetésére, egyszersmind azt a minden igazi funkciót nélkülöző dolyföt, melyben az a törekvésük lel kielégülést, hogy végre! végre! most már ők egzcírozassák – ne féljünk leírni: *basztathassák* – volt gazdáik hozzájuk forduló állampolgárait. A könyv remek, de az általa tárgyaltak nem *lényegét érintő* változások.

Itt persze illenek arról értekezni, hogy poszt-kolonializmusról vagy neo-kolonializmusról beszélünk. Graham Huggan például igencsak magabízón jelenti ki:

Nem posztkolonialista időket élünk! Ez a világ neokolonialista. Az Egyesült Államok katonai beavatkozása az Öböl-térségben, illetve Afrika „szarvánál”; (...) a multinacionális társaságok, illetve az információ-ipar cégei által gyakorolt globális uralomgyakorlás; (...) a korábbi imperialista hatalmak által titokban ösztökélt és támogatott testvérgyilkos háborúk; az úgynevezett „Harmadik Világban” a kívülről finanszírozott autokrata rezsimek mindahányában tapasztalt, mindenre rátelepedő korrupció; az etnikumok ellen mindenütt, még Európa védőbástyáin belül is föltámadó erőszak joggal idézi föl bennünk Frantz Fanon emlékezetes mondatát, mely szerint a gyar-

mati uralomnak nincs vége a politikai függetlenség kinyilvánításával, illetve az utolsó európai lobogók ünnepélyes levonásával.¹⁶

Az idézethez muszáj egy megjegyzést fűzni: neokolonialista és posztkolonialista nem egymásnak *ellentmondó* fogalmak. A „neokolonializmus” gazdasági-politikai fogalom; a „posztkolonializmus” pedig kulturális nézőpont. A kettő, nem egyszerűen definiálható viszonyára itt nem térek ki. Most, mélyreható bölcsességű világpolitikai elemzés helyett röviden csak annyit jegyzek meg, hogy a korábban izolacionizmusra hajlamos, de a II. világháború után, a világ „vezető nagyhatalma” státusába emelkedő, saját történelmi szerepébe belerészegült Egyesült Államok örömmel vállalta magára, hogy a gonoszt féken tartó „világ csendőre” legyen a félelmetes kommunizmussal szemben. A fultoni beszéd után beindult a Hidegháború (hogy ennek mi köze lehet az indiánokhoz, azt majd később, egy másik írásban fogom – örömmel – részletezni). Alfred Sauvy francia demográfus-szociológus a *L'Observateur*-ben 1952 nyarán megjelent cikke az egymással szemben álló „civilizált, demokratikus Nyugat” és a „kommunista rémuralom” Első és Második Világ mellé harmadiknak odaállítja a sorba a „Harmadik Világot”, a *Tiers-Monde*-ot, amelyet azonban nem a

felsorolásban elfoglalt helye okán nevez „harmadiknak”. Érdemes idézni az írását lezáró gondolatot.

A Harmadik Világ alulfejlett országai új szakaszba léptek. Bizonyos orvosi technikák elég gyorsan alkalmazást nyernek. Ennek legfőbb oka, hogy nem kerülnek sokba. (...) Az emberi élet határa néhány centnél nem nagyobb összegért hosszú évekkal kitolható. Ennek következtében ezekben az országokban ma a mortalitás olyan, mint nálunk volt 1914-ben, a termékenység viszont olyan, mint nálunk a 18. században volt tapasztalható. A gazdaság állapota vitathatatlanul javul: kevesebb fiatal hal meg, javul a felnőttek termelékenysége. Mindazonáltal könnyen belátható, hogy ez a demográfiai növekmény komoly befektetéseket tesz szükségessé, ha azt akarjuk, hogy egy ilyen ország alkalmazkodni tudjon új korstruktúrájához. Ezek a létfontosságú befektetések azonban néhány centnél sokkal, de sokkal többbe kerülnének, így aztán megvalósításuk szükségszerűen rendre beleütközik a hidegháborús készülődések emelte finánciális falakba –

írja, meg nem tagadva demográfusi mivoltát, de azon nyomban egyértelművé teszi, hogy milyen értelemben „harmadik” ez a világ.

A háborúra való fölkészülés az egyes számú, a legsürgetőbb feladat. Így az-

tán másodrendűvé válik az olyasmikkel való törődés, mint az éhezés fenyegető veszélye ebben a világban; ezt csak abban a mértékben kell szemmel tartani, hogy elkerülhessük a robbanás veszélyét – pontosabban fogalmazva: elkerülni annak veszélyét, hogy bármi is fenyegethesse az egyes számú célkitűzésre való fölkészülést. De ha arra gondolunk, hogy a történelem során az emberi türelem határainak fölbecslésekor milyen elképesztő hibákat voltak képesek mindig is elkövetni az állapotok konzerválására törekvő hatalmasok, csak nagyon mérsékelten bízhatunk abban, hogy az amerikaiak nem fognak hibát elkövetni, amikor a tűzzel játszanak. A mások fölötti hatalommal rendelkezés nagyon is újszerű, türelmetlen gyakorlóiként, a szabad vállalkozásban elvakultan végcél látva nem igazán figyeltek föl arra, hogy a feudális függésben alulfejlett maradt ország sokkal könnyebben fordul a kommunista rezsim felé, mint a demokratikus kapitalizmus felé. (...) S e felismerés fényénél az Első Világ talán az egyetemes emberi szolidaritástól függetlenül is képes lesz nem érzéketlen maradni az élethez ragaszkodás lassú, de ellenállhatatlan, alázatos, ám egyszersmind kegyetlen lendülete iránt. Végére is, ezek a mellőzött, kiszákmányolt és megvetett Harmadik Világba tartozók maguk is, akárcsak hajdan a Harmadik Rend, azt akarják, hogy legyenek valami!¹⁷

Ha csak néhány szó erejéig is, említjük meg azt, hogy a harmadikhoz felzárkózott, és elnyerte a világ figyelmét az 1969-ben Wresinski atya által teremtett Negyedik Világ; ennek a *Quart-Monde*-nak a lakói mindazok a leginkább hátrányos helyzetű csoportok, amelyek mindenütt, *a világ gazdag és szegény országaiban egyformán* megtalálhatók; akiknek a gyakorlatban nem járnak a többi embert megillető *jogok* – tehát fel kell lépni, hogy ezek megillessék őket. S ugyancsak említjük meg egy mondat erejéig a posztkolonialista világnak azt a jelenségét is, mely a hajdan a gyarmatosító ország polgárai (a szót mind *bourgeois*, mind *citoyen* értelmében használva) és a gyarmati lakosság közötti egyenlőtlenséget *de iure kinyilvánító és szentesítő megkülönböztető különbségtevést* most a nemzetállami országhatárokon belül teremti *de facto* újjá polgárai között. Elég csak a Franciaországban 2005-ben bekövetkezett *banlieue*-láadásokra gondolni, s Robert Castelnek arra a gondolatára, hogy

egyesek esetében az idegen országban való otthonteremtés jelentette kulturális megrázkódtatás (olykor akár az idegengyűlölet legszélsőségesebb formáit is meg kellett tanulni elviselni) fokozatosan enyhült, megszűnt, s képessé tette, hogy beleszervüljenek a francia „olvasztótégelybe”. Mások számára viszont – éppen ellenkezőleg

– soha el nem múlik, s ez világosan meglátszik abban, hogy a hátrányos megkülönböztetések semmit nem enyhülnek. A kétféle „történelem” nagyon is egyértelműen definiálható földrajzi körzeteket és kulturális környezeteket választ el egymástól. A „nyugati” típusú bevándorlással érkezők anélkül olvadhattak bele a francia nemzeti identitásba, hogy örökön örökké fölhánytorgatnák nekik a kezdetek kérdését, és származásukat kezdenék firtatni. Nem tudok arról, hogy valaha is téma lett volna a belga bevándorlók leszármazottainak kérdése, vagy a lengyeleké, vagy az olaszoké; soha senki nem tekintette őket második- vagy harmadik generációs bevándoroltaknak. Van azonban egy másik típusú bevándorlás is, melynek forrásvidéke nem a Nyugat, hanem a Dél. Javarást olyan afrikai régiókból jöttek alkotják, mely régiók fölött Franciaország sokáig uralkodott.¹⁸

Nem minősíteném most az Egyesült Államoknak (a mondott hidegháborúra hivatkozva) Latin-Amerikában (valamint szerteszét a világban) évtizedeken keresztül betöltött szerepét, az emblematisz vietnami háborút, s a hidegháborúra bélyegét rányomó „az-indián-harcmodort-ismerő-hős” fényezésére szolgáló ideológiát (múszáj lesz egyszer hosszan, a részletekbe belefelejtkezve elemezni Richard Slotkin amerikai történész ezzel kapcsolatos remek írásait). Vagy azt,

hogy egy amerikai elnök egy Öbölháború során azt szavalja, hogy az Egyesült Államok a szabadságot és az emberiség jövőjét védi – s nincs, aki visszakézből kiverné a fogait...

Ja, hogy szavamat ne felejtsem, nem haltak ki az indiánok! Pedig milyen szép, megnyugtató befejezés lett volna! *Exeunt* – mint a „Shakespeare-összes” valamennyi színművében. Kihaltak az asszírok is, pedig abban aztán az amerikai ember – egyáltalában: a fehér ember – igazán nem bűnrészes! Milyen távolságtartó hűvösséggel tudnánk lehetséges létszámaikról eszmét cserélve vitatkozni.

Mi végre az ünneplés?

Fölvetődik a kérdés, miért érezte szükségesnek a világ 1992. október 12-én megünnepelni azt, hogy ötszáz évvel korábban Kolumbusz partra szállt egy kis szigeten s ezzel – úgymond – „felfedezte” Amerikát. Mindjárt helyesbíték is: nem a „felfedezte” szót illenék idézőjelek közé raknom, hiszen nem arra célzok, hogy a nyugati féltékét netán nem *ekkor* fedezték volna fel, s *nem Kolumbusz*, hanem Leif Erikson, Cheng Ho tábornok,¹⁹ nevenincs baszk tengerészek, muzulmán kapitányok, néger herceg,²⁰ polinéz hajósok, esetleg ókori egyiptomiak. Inkább a „meg-

ünnepelni” kívánkozik idézőjelek közé, hiszen ünnepelni akkor szoktunk, ha örülünk valaminek. Kinek van oka örülni annak, hogy a fent mondott időpontban Kolumbusz amerikai földre lépett? Igencsak számosan voltak (s mai napig vannak), akik úgy gondolták, hogy azoknak, akik az európai fehér ember által újonnan fölfedezett hemiszférán éltek életüket (s utódaik végeláthatatlan sorának), bizonyosan semmi oka nem volt, nem lehetett erre. Mint Elise M. Marubbio írja,

heves viták zajlottak arról, vajon Kolumbuszt kell-e ünnepelni, s azt, hogy tette nyomán s a multikulturális találkozó révén Amerika „civilizálódhatott”, vagy pedig azt, hogy a bennszülöttek képesnek mutatkoztak 500 évnyi gyarmatosítást és genocídiumot is túlélni.²¹

Voltak szervezetek, melyek azt kérvényezték az ENSZ-től, hogy 1992-t nevezzék el *A Világ Bennszülött Népei* évének, és sokan voltak, akik nagyon is egyetértettek az indián mozgalmi aktivista Ward Churchill véleményével, miszerint Kolumbusz és a Nyugati Félteke a fehérek általi meghódításának ünneplése nagyjából olyasmint, mint ha a náciizmusnak és Himmlernek rendeznénk ünnepséget.²²

Ott volt aztán persze J. H. Elliott professzor is – írja valaki –, aki kijelentet-

te, hogy a holokauszt, a genocídium, de még a rasszizmus is olyan, erkölcsi felháborodást kifejezésre juttató, „érzelmileg súlyosan terhelt” szavak, melyek tökéletesen alkalmatlanok arra, hogy őket használva tárgyyszerűen el lehetne mesélni, igazából mi is történt az őslakosokkal. Mondanunk sem kell, az őslakos indián szerzők Elliott professzornál jóval kevésbé riadnak vissza az olyan „érzelmileg súlyosan terhelt” szavak használatától, mint amilyen a „genocídium”.²³

Két olyan, komolynak tekintett – értsd: a szakma által rendre komolyan és sokat idézett – könyvet is ismerek, mely *Az amerikai (indián) holokauszt* címet viseli.²⁴ Más szerzők meg genocídiumot emlegetnek. Sokan akadnak olyanok, akik a *holokauszt* szó használatának jogosságát indulatosan vetik el (mások meg, ugyanilyen indulattal, azon horgadnak fel, hogy vannak, akik el akarnák tőlük vitatni annak jogát, hogy a szót az indián népirtásra is alkalmazhassák). Az ilyen vita számomra tökéletesen érdektelen. Tudomásul veszem, ha valamilyen, a nemzetközi jogban elfogadott definícióra hivatkozva, valaki ezt csak a zsidókra és a náciizmusra érzi vonatkoztathatónak.²⁵ Hogy azért ne tűnjék úgy, mintha megkerülni akarnám az állásfoglalást, csendben leszögezem, erősen hajlamos vagyok egyetérteni Lilian Friedberg (amúgy sok vonat-

kozásban vitatható) tanulmányának azzal az állításával, mely szerint a náci holokausztot igazából az teszi az ezzel foglalkozók számára az eddigi történelemben kivételes, unikális jelenséggé (túl a „gyilkolás-technika” fejlettségén – amit persze nem lehet figyelmen kívül hagyni²⁶), hogy nem „vademberek” elpusztítására szolgált, hanem az európai kultúrához tökéletesen asszimilálódott (sok képviselőjét tekintve már régóta, közmegegyezéssel, a kultúra *elitjébe* sorolt – Mendelssohn, Heine, Anatole France, s még folytathatnám...) „civilizált”, azaz „ember” szintre emelkedett, „ember mivolta” szert tevő emberek kiirtására²⁷ – azaz, ha úgy vesszük, kultúránkban Káin és Ábel története óta elborzasztó *testvér-gyilkosságra*.²⁸ A második kifejezést, a *genocídiumot* is sokan vitatják, bár jóval kevesebben. Mindenesetre az ún. „kapcsolatfelvételt” (az idézőjelek használata itt nagyon is tudatos részemről) ne tartsuk olyan örömteli népünnepélynek, amelyet feltétlenül jó ízlésre vallana ünnepelni. A szó ugyanis erősen kifogásolható. Ildomtalan, mert „elmaszatolja” – igaz, mint Charles Asselyn állítja, „az *Antikvitás óta létezik* annak a diszkurzív sémának az archetípusa, mely a világot két részre osztja föl: a civilizált és istenek megáldotta hódító győztesekre, illetve, a másik oldalon, a legyőzöttekre, akik barbárok, s a mondott istenek átka ül raj-

tuk”²⁹ –, hogy 1492-ben nem egyenlő erejű aktorok közötti interakcióra került sor, olyanra, ami csak olyankor következhet be, ha ezt a kapcsolatot mindkét fél „fölvesszi”, ha ezt a kapcsolatfelvételt *mindkét* résztvevő egyformán akarja. Kolumbusz evidenciaként tájékoztatja Ő Felsegeiket arról, hogy fél tucat arawak indiánt, nekik bemutatandó, hajóján Spanyolországba hazavisz. Nem hiszem, hogy megkérdezte volna őket: óhajtanak-e részt venni az utazásban (s törődött volna azzal, hogy a „bemutatáson” való túlesés után mi is lesz majd velük). Kétség nem érződik, hogy a fehér embernek *joga van* rendelkezni a bennszülöttek teste és lelke fölött, földjüket, életük terét elfoglalni, elvenni tőlük, s gazdagságait kizsákmányolni a kereszténység javára.

Hogy igazából mi vette kezdetét *akkor*, októberben, arról *csak az egyik fél* beszámolóiból van tudomásunk. Nemcsak azért, mert a másik fél nem rendelkezett azokkal az eszközökkel, technikákkal – és lehetőségekkel! –, amelyekkel ezt a testi valójában ott jelen persze nem lévő Utókor számára közvetíthette volna, hanem mert ez a bizonyos Másik egy pillanaton belül, ha szabad kicsit pátoszosan fogalmaznom, envérében hevert, láncrea verve sínylődött, vérebeikkel vadásztak rá, ha szökni próbált.

Patricia Seed³⁰ Lévi-Strauss klaszikus szövegét idézi: „Miután min-

den ismérvet kiküszöböltünk, amit azért hoztak fel, hogy megkülönböztessük a barbárságot a civilizációtól, legalább ezt az egyet szeretnénk megtartani: vannak írástudó és nem írástudó népek”.³¹ Én pedig befejezem idézni Lévi-Strauss mondatát, melyet Seed nyilván azért nem folytat, mert a folytatást a szakmai közönség által ismertnek föltételezi:

az előbbieket képesek rá, hogy felhalmozzák a régi ismereteket, és egyre gyorsabban haladjanak a kitűzött cél felé, az utóbbiak meg képtelenek rá, hogy megőrizzék a múltat azon a mezsgyén túl, amit az egyéni emlékezet még rögzíteni tud, és egy hullámmó történelem foglyai maradnak, amelyből mindig hiányzik a kezdet és a vég tartós tudata.³²

Seed arra hívja fel a figyelmet, hogy ugyan örvendetes fejlődésként szoktuk elkönyvelni azt a 16. század során izmosodni kezdő historiográfiai trendet, mely a narratíva „realista” (azaz *a klasszikus auktorok véleményével szemben a kortárs szemtanúk véleményét előnyben részesítő*) változatát műveli, de hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy a fehér ember és a bennszülött egymásra bukkanásáról, a legelső találkozások mikéntjéről és hogyanjáról *csak az egyik fél* szemtanúi által adott, írásban rögzítettek tájékoztatnak. Ugyan mindenki képes lehetett a

maga számára megfogalmazni azt, ami – szerinte – megesett, ezt írásba foglalni csak a fehér ember volt képes. Csak a győztes hódító a nyelvben kifejezésre jutó rögzített változata létezhetett arról, hogy hogyan hódította meg a vesztest. Márpedig a nyelv nem a fáradságos felfedező munka után „meztelenül” élénk tárurol igazság őszinte továbbadására szolgáló semleges eszköz, amint azt a 19. században a tudósok még gondolni vélték; alkalmazása menthetetlenül mindenféle „valóságok” kitalálására, konstrukciók alkotására szolgál. Sőt, e tulajdonsága nem csak az eredmények értelmező nyelvi formába öntéséből, de már felfedező munkánk mikéntjéből is kiiktathatatlan.

Tegyük hozzá, hogy már a hódítók készítette verbális beszámolók is elég egyértelművé teszik, hogy nincs ok az ünneplésre. Csak a *szégyenkezésre* – mondanám, ha arról a dilemmáról, hogy mi célt szolgál a történelem ismerete, nem másutt lenne megjegyezni valóm. A „meghódításnak”, „birtokba vevésnek” rítusát, az úgynevezett *Requerimiento* felolvasását jól lehet ismerni a kortárs szemtanúk lejegyzéseiből. Íme a szöveg:

Meghagyjuk néktek...

Ő Felségének, Ferdinánd királyunknak s leányának, Johannának, Kasz-

tília és León királynőjének nevében, kik minden barbár népeket uralmuk alá hajtának!

Mi, Ő Nékiek engedelmes alattvalói, tudotokra adjuk, s tőlünk telhetően megértetni kívánjuk veletek azt, mi alább következik. (...)

Végezetül, minden képességünket latba vetve kérünk titeket, hogy értsétek meg jól, mit tudotokra adni igyekeztünk, próbáljátok megérteni a benne foglaltakat. Meghagyjuk hát néktek, kellő idő alatt döntsetek a felettől, mit cselekszetek; ösmerjétek el az Egyházat az egész világ fölött uralkodónak; nemkülönben a Hit nevében uralkodó Ő Szentségét, a Pápát, valamiképpen királyunkat és Királynőnket, Johanna királynőt, nekünk kegyelmes Uralkodóinkat, kik Ő Szentsége parancsolatjára és nevében ezen szigetek és szárazföldek fölött uralkodni és királykodni jogosultak. (...) Ha és amennyiben ezt megteszitek, bizonyjal jól teszitek, s úgy, amiként azt Ő Felségeikkel szemben tennetek is kell, s Ő Felségeik, nemkülönben az Ő nevükben mi is, szeretettel ölelünk keblünkre, s mind benneteket, mind asszonyaitokat és gyermekeiteket – és földjeiteket is – szabadon hagyunk, s azt csinálhattok, mi néktek legjobbnak s legüdvösebbnek tetszik. Nem léstek arra kényszerítve, hogy keresztényekké váljatok, hacsak – megvilágíttatva néktek az igazság –, ti magatok nem kívántok az egyedül üdvözítő keresztény hitre áttérni, amint azt a

többi szigetlakók szinte mindannyian választották. Mind ezeken túl pedig Ő Felségeik mindenféle előjogokban és mentességekben fognak részesülni benneteket, továbbá számos más kedvezményben is.

Ha azonban nem teszitek meg, vagy bűnösen ravaszkodva próbálnátok halogatni döntéseiteket, bizony mondom néktek, hogy Isten segédelmével reátok zúdulok, mindenütt és minden eszközzel háborút folytatok ellenetek, s az Egyház és Ő Felségeik iránti engedelmesség igájába hajtalak benneteket. Fogságba ejtelek titeket mind, asszonyaitokat is, gyermekeiteket is, s rabszolgasorba vetlek mindannyiótokat. Rabszolgaként eladlak benneteket, s akként rendelkezem felőletek, ahogyan Ő Felségeik parancsolni óhajtják. Elveszem tőletek minden javaitokat, s oly csapásokkal és károkkal büntelek benneteket, amint csak tőlem telik, miként az illik azon alattvalókkal szemben, kik nem engedelmeskednek az ő uruknak, hanem ellene fordulnak, ellenállnak és ellentmondani merészelnék neki. A kioltott életékért és a károkért ti lesztek a felelősek, nem pedig Ő Felségeik vagy mi magunk, s azok az urak sem, kik most itt vannak velem.³³

Partra teszik lábukat valahol a spanyolok (később szárazföldi úton érkeznek már ide-oda), és fölolvassák ezt a bennszülöttek számára érthetetlen hang-kavalkádot. A bennszü-

löttek részéről – érthetően – semmiféle reakció nem érkezik. Kijelentik hát, hogy itt, mostantól, a spanyol uralkodó az úr. Már ez is elborzasztóan hangzik, de aztán a gyakorlati kivitelezés...

a szöveget fák körülvette elhagyott kunyhók előtt olvasták fel. (...) A hajók kapitányai – még kint a vízen, az álmukat alvó indián falvak előtt ringva – bajszuk alatt eldünnyögték a teológiai idézeteket, mielőtt lerohanták volna az alvókat. Más kapitányok kint a nyílt vízen, az éjszaka leple alatt olvasták föl az üres kapitányi hídon a szöveget, majd embereket küldtek partra, hogy rabszolgákat ejtsenek foglyul. Ezeknek a katonáknak a parancsnokai aztán nem esküszöveget olvastak föl, hanem a hagyományos spanyol csatakiáltással, „Santiago!”, rohantak rá az áldozatokra.³⁴

Az öldöklő angyal

Ahol vérfürdő van, ott – ne kérdezzék, miért? – tudni „akaródik” az áldozatok száma. Arról nincs információ, hogy a mai napig bárki is akart volna összegző tudományos munkát írni, vajon hány *fehér* áldozatába került a mai, modern Amerikának, az amerikai ember kivételes, párja-nincs személyiség-képletének kikovácsolása. A kapcsolatfelvétel az öslakos-áldozatok létszámára gyako-

rolt hatásának demográfiai következményei nem érdekelték a négyszázadik évfordulót ünneplő Amerikát. Száz évvel később azonban már nem lehetett úgy tenni, mintha ez, vagyis, hogy őslakos áldozatok bizony szép számmal akadtak, nem számítana. Mindenki, aki azt taglalja, mekkora létszámú lehetett a fehér emberrel találkozás előtt az amerikai kontinens őslakossága (ennek tudta nélkül ugyanis egyszerűen nincs miről beszélni), siet oda kilyukadni, hogy a tudósok között a mai napig sincs egyetértés ebben a kérdésben.³⁵

1988-ban megjelent tanulmányában³⁶ Douglas H. Ubelaker azt írja: annak megismerésére, hogy a fehér emberrel való találkozás pillanatában (ez a *hosszú* „pillanat” Észak-Amerikában, attól függően, hogy emez spanyol, francia vagy angol, netán hollandus lett volna, az 1500 előtti évektől az 1700-as évek végéig tartott) hányan is voltak (lehetek) az őslakosok, két tudományos megközelítés kínálkozik. Az írással nem rendelkező népek történetét vagy a *régészet*, vagy az írástudó megfigyelőktől származó *írott megfigyelések tanulmányozása* segíthet megismerni. A régészeti leletekkel dolgozás – mint mondja – mindig beleütközik a következtetések általánosíthatóságának, *reprezentativitásának* problémájába, valamint abba – ahogyan a szakemberek óvatoskodó megjegyzései erre következtetni följogosít-

tanak –, hogy „reves csontokból” bizonyosságra bizony nehéz szert tenni. (Már csak azért is, mert a majd tárgyalandó epidémiák többsége oly gyorsan ölt, hogy a betegségnek nem volt ideje nyomot hagyni a csontozaton.) Ami pedig a „szemtanúi” följegyzések használatát illeti, nyomatékkaal int arra, hogy ezek, a bennük *óhatatlan elfogultságok*, torzítások miatt „óvatossággal értelmezendők”.³⁷ (Jó szándékú, de nehezen *operacionalizálható* jótanács.) Mik is ezek a torzítások, elfogultságok? Nem feltétlenül fontossági sorrend szerint, de említsünk meg néhányat. Ha bele tudjuk is élni magunkat egy-egy 16. századi spanyol szerző (vagy 17. századi angol „kollégája”) narratívájába, szakmailag képzett tudományos dolgozóként azért illenék a forráskritika eszköztárával élni. Illenék figyelemmel lenni arra – mint Alfred W. Crosby figyelmeztet rá –, hogy a hajdani spanyol (etc., etc.) szerzők nem a 20. századi társadalomtudósok „statisztikai gondolkodásmódja” szerint tekintettek a maguk empirikus világára, tehát amikor fontosnak tartják szám szerint lejegyezni, mennyire sok – és pontosan *hány* – színes bőrű halt meg, akkor azzal inkább érzelmi megrázkódtatásuk hőfokáról kívánnak minket tájékoztatni, mint arról, hogy ténylegesen hány halott is akadt.

Tegyük hozzá: szegény indiánnak, ha meghalt, mindegy volt, hogy

mibe halt bele. Hispaniola lakosainak édes mindegy volt, hogy himlő, vagy sertésinfluenza végzett velük... nagyjából mind egy szálig. Epidemiológiai elemzés, érvényes ok-kutató érvelés szempontjából azonban korántsem mindegy, hogy a fehér ember az akkortájt rendelkezésére álló orvostudományi ismeretek alapján mennyire pontosan írt le empirikusan regisztrált helyzeteket, s hogy az akkori leírások mennyire értelmezhetők a magunk korának epidemiológiai ismeretei alapján.

Ubelakernek is, az általa táblázatba foglalt szerzőknek is szemérvetik (később) a kritikusok, hogy *orvosi-epidemiológiai* szempontból tökéletesen érintetlenül hagyták a jelenségek értelmezhetőségét. Ez valóban meglepő. A létszámokat illetően, ha mutatkozott is ugyan egyet nem értés, abban kivétel nélkül mindenki egyetértett, hogy a fehér ember színre lépte a magával az Újvilágba hozott óvilági kórokozókkal szemben tökéletesen védtelennek bizonyuló, mert azokhoz sosem akklimatizálódhatott őslakosokat megtizedelte.³⁸ Hogy ehhez a tényhez a kutatók hogyan viszonyultak, az egy dolog; a tény *tény* voltát illetően azonban teljes volt az egyetértés.³⁹

1928-as tanulmányában James Mooney azt állítja, hogy eredetileg 36 500 bennszülött élt a Hudson folyótól keletre az Egyesült Államok mai hatá-

rain belül. 1907-re nagyjából 2400 fős, etnikailag meglehetősen vegyes összetételű csoport volt itt található. 300 év alatt az eredeti bennszülött lakosság embervesztesége 93,5 százalékra rúg. A veszteség javarésze az európai telepek létrehozását követő száz éven belül következett be. Sok mindent írtak össze a rézbőrű faj kipusztulásáról, sok vitát szenteltek annak tisztázására, mi lehetett e katasztrófálisnak mondott népességfogyás közvetlen oka. Senki nem vitatja, hogy a fehér ember által terjesztett sokféle betegség ilyen ok volt,

írja egy tanulmányában a kérdés egyik szakértője.⁴⁰ Ilyen körülmények között igazán illetet volna a fertőző betegségek terjedését (értsd: a terjedésüket megkönnyítő, megnehezítő, vagy éppen lehetetlenné tévő tényezők létét) illetően hozzáértőkhöz fordulni. Ha úgy tetszik, jogosan írhatja tanulmányában Ramenofsky: a világban új, rendkívül virulens kórokozó vírusok jelentek meg, s ez azzal a következménnyel járt, hogy

ugrásszerűen megnőtt a hordozó/kórokozó interakciók kifejlődését tanulmányozó mind elméleti, mind empirikus kutatások és publikációk száma. A matematikai modellezésben, járványtani genetikában, gén-szekventálásban, filogenetikai leágazás-tanban tapasztalt fejlődés tökéletesen újraírja mindazt, amit az embert megbetegí-

tő kórokozóról és történetükről, a patogén fajtaváltozatokról és a vírus-hordozó-rezisztencia fejlődéséről tudhatunk.⁴¹

Ne feledjük! A „biológiai fegyverként” minősített Ebola-vírus az első megbetegedéseket 1976-ban okozta. A Marburg-vírus már 1967-ben. A „kevésbé halálos” Lassa-lázat 1969 óta ismerjük, a jóval enyhébb nyugat-nílusi láz pedig már az 1930-as évek vége óta ismert; mint a *Wikipédiából* megtudható: a 60-as évek óta Magyarországon is elő szokott fordulni. Mégis, Ramenofsky tézise – mint majd rövidesen egy másik szaktekintélyt idézve bizonyítani próbálok – valamennyire vitatható.

A népes emberi társadalmakra jellemző fertőző betegségekért felelős baktériumok többsége – hogy megelőlegezzem a később majd hosszan és részletesen ismertetett-idézett Jared Diamond tudományos okfejtését – azokból a nagyon hasonló ősbaktériumokból fejlődött ki, amelyek egyes háziállatok fertőző betegségeit okozták; azokét a háziállatokét, amelyekkel az élelmiszertermelők kb. tízezer évvel ezelőtt kezdtek közvetlen napi kapcsolatba kerülni.

Eurázsia sok háziállatfajnak adott otthont, s így sok ilyen mikroorganizmust „tenyésztett ki”, míg az amerikai

kontinensen mindkettőből kevés volt. Hogy a bennszülött amerikai társadalmakban oly kevés halálos mikroorganizmus jelent meg, azzal is magyarázható, hogy a falvak, amelyek ideális táptalajt nyújtanak a fertőző betegségeknek, Amerikában több ezer évvel később jelentek meg, mint Euráziában; és az Újvilág három térségét, amelyek városi társadalmaknak adtak otthont (az Andok, Mezoamerika és az USA délkeleti fele) sohasem kapcsolta össze olyan szintű gyors, nagybani kereskedelem, mint ami a pestist, az influenzát és valószínűleg a himlőt Ázsiából Európába exportálta. Következésképpen még a malária és a sárgaláz (...) sem amerikai betegségek, hanem olyan óvilági eredetű trópusi mikrobák okozzák, amelyeket az európaiak hurcoltak be Amerikába.⁴²

Egy szó, mint száz: megkezdődött a tragédia. Pontatlan lenne úgy fogalmaznom, hogy iszonyatos pusztulás járt a fehér ember *nyomában*. A halál pusztítása képes lehetett jóval megelőzni a hódítók személyes megjelenését.

E halált hozóknak főkapitánya a himlő. Első hadnagya a tífusz, második hadnagya a kanyaró. Rémesebbek a lóháton nyargaló konkvisztádoroknál, halálosabbak az acél kardpengénél és a puskapornál. A hódító fehér ember előre nyomulása így kényelmes sétágalopp volt ahhoz képest, mint ami

akkor várt volna rá, ha ezek nem előzték volna meg jöttét, nem jártak volna előtte szálláscsinálónak. Ők képviselték a civilizáció előőrsét, a keresztényi mivolt kísérőtársát. Ők voltak a megszálló erők kebelbarátai

sorolja egy költőibb hangulatú pillanatban írt bekezdésében a szakorvos.⁴³ Azt azonban nagyon is vitatták, hányan lehettek a rövidesen majd fölfedezettként számon tartott új féltéken a Nagy Találkozás előtt.

Egy kis számtan

Ami az 1. táblából kiolvasható: a második világháború előtt gyakorlatilag egyetlen amerikai szakember sem becsülte 1 milliónál sokkal többre az észak-amerikai őslakosok számát.⁴⁴ (Érdeemes ehhez hozzátenni, hogy az Egyesült Államok Nép-

számlálási Hivatala már 1894-ben óva intett, nehogy bárki is hitelt adjon az indiánok lélekszámáról terjesztett „legendáknak”. „Kutatások bizonyítják – így a *Census Bureau* –, hogy az Egyesült Államok jelenlegi területén a fehér ember érkeztekor az őslakosok száma nem nagyon lehetett több 500 000-nél”.⁴⁵) A szemléleti fordulat 1966-ban válik nyilvánvalóvá: ekkor jelenik meg Henry F. Dobyns a *Current Anthropology*-ban közzétett szaktanulmánya.⁴⁶

Nincs miért meglepődnünk. Figyelembe véve a 20. század elején bevettnek számító tudományos elképzeléseket, azt a feltételezést, hogy a kontinens egy, a fehérek érkeztekor náluk technikailag sokkal, de sokkal – reménytelenül – *fejletlenebbnek* tapasztalt, jobbára vadászó-gyűjtögető életmódot folytató embertömegeből ennél nagyobb számosságot nem lehetett képes eltartani, én a magam

1. tábla. Az észak-amerikai őslakosok lélekszáma 1492-t megelőzően (becsült adatok)

A becslés közlétezője	Publikálás dátuma	Lélekszám (fő)
James Mooney	1910	1 150 000
Paul Rivet	1924	1 148 000
John R. Swanton	1928	1 152 000
David Wilcox	1931	1 002 000
Alfred L. Kroeber	1939	900 000
Ángel Rosenblatt	1945	1 000 000
Julian H. Steward	1945	1 000 000
Henry F. Dobyns	1966	9 800 000

Forrás: Ubelaker (1976), 662.

részéről se meglepetésre okot adónak nem tartom, sem pedig kivetnivalót nem találok abban, hogy ezek a szakemberek hittek a maguk számolta becslésekben. A régi kordokumentumokban lelhető létszámadatokról nem teljesen oktanul lehetett feltételezni, hogy nem többek szokványos, máshonnet régről s jól ismert „retorikai fogásnál”. Ha, továbbá, tekintetbe vesszük, hogy Európa az Atlanti-óceántól az Urálig terjedő részének az 1500 körüli esztendőkbén élt népességét 60–80 millió főre becsülte a történész-szakma, akkor nem csodálkozhatunk, ha az Újvilág lakosságszámát ennél sokkal többre becsülő Dobyns (s a nyomába lépők) ellen sokan hevesen tiltakoztak. Meglehetősen általános véleménynek mondható az, ahogyan a demográfus Petersen fogalmaz:

szemléletes példáját mutatják annak, ahogyan a demográfusi szakértelmet semmibe veszik; olyan, a szakma által bevettnek nem mondható technikákkal élnek, melyek révén kétséges érvényű adatokhoz lehet jutni; az ezekből levont következtetéseket pedig egyszerűen azért tartják csak vonzónak, mert kívánatosnak tartott (demográfiai) katasztrófák látszat-bizonyítékai.⁴⁷

Tegyük hozzá: kényelmesnek látszatott úgy gondolni, hogy a fehér telepeseket egy szinte lakatlan világ fogadta. Számoljanak csak utána! Az

Egyesült Államok és Kanada területe együttesen 19 818 670 km². Ha itt 1) összesen egymillió indián létezhetett egy időben, egyszerre, akkor egy négyzetkilométerre durván fél indián jutott (na jó, egy négyzetmérföldre 1,33 fő). Ha 2) a 16. században egy millió indián nézett farkasszemet egy új faj képviselőivel, a 19. század végén pedig két és félszáz ezer maradt belőlük, akkor 750 ezer fős létszámvesztés terheli a számlánkat. Illetve, dehogy terheli! Ha – kicsit elébe vágva narratívám kigondolt logikájának – a tudósok szerint apró baktériumok, vírusok pusztítottak ki teljesen egyes indián nemzetekeket, másoknak 70, 80, 90, 95 százalékat döntötték le lábukról, akkor tulajdonképpen olyan ártatlanok vagyunk, mint a ma született bárány – gondolhatják mindazok, akiknek valamilyen okból jól jön, ha nem volt sok indián.

Not a crime, but a tragedy – mondja elegánsan az angol. Steven T. Katz például nagy erudícióval mutatja ki,⁴⁸ hogy Sherburne F. Cook szerint a kaliforniai indián törzseknél bekövetkezett létszámcsökkenésnek mindössze 8,64 százaléka (azaz 6750 indián halála) tudható be katonai események következményének. Russell Thornton is – mondja Katz –, aki aztán igazán szívesen ráhúzná a vizes lepedőt a fehér emberre, még ő is kénytelen a „kikezdhettelen demográfiai bizonyítékok hatására”

elismerni, hogy 1775 és 1890 között a fehérek és indiánok közötti háborúkban elesett indiánok száma egy darabbal sem haladta meg a 45 ezret. (Ehhez még hozzájön 8500 „egyéni konfliktus okán” elhunyt indián.) Nincs kedvem követni Katzot, ahogy strigulázva bizonygatja, hogy az indiánokra nemhogy a holokauszt, de még a genocídium szó sem alkalmazható. Inkább azon törekvése miatt hozom szóba, ahogy a jóságos fehér atyáról (értsd: az Államok elnökéről, s rajta keresztül a fehér Amerikáról) szaval. Hosszan sorolgatja, hány missziós iskolában, hány mindkét nembeli kis indiángyerekebe, hány tanító bácsi és tanító néni töltögette a tudást (melynek minőségéről és gyakorlati használhatóságáról most inkább ne essék szó!), s hogy ez milyen sok pénzébe került az államnak. Lelkesen dicséri a rezervátumok ügyes-bajos dolgait boronálgató misszionáriusok, indián ügynökök elkötelezettségét,⁴⁹ hogy aztán kényszeredetten hozzátegye: „Tapasztalatlanságuk s a koherens elképzelések hiánya miatt a reform-elképzelés, ambiciózus mivolta s *kétségbevonhatatlan jó szándéka* ellenére, úgy, ahogy volt, kudarcot vallott.”⁵⁰ Majd így folytatja:

Akárcsak az európai liberálisok, akik a zsidóktól *a priori* azt várták, hogy az emancipációért és a polgári jogegyenlőségért fizetendő méltányos

és kötelező árként teljességgel és maradéktalanul adják föl, vetkezzék le a zsidó identitást. Az indiánok „barátai” ugyanígy várták el, hogy az indián bennszülött szabaduljon meg korábbi identitásától. (...) Nemcsak, hogy összeegyeztethetőnek vélték az etnocídium követelte legradikálisabb „átalakításokat” az őslakos indián (illetve az európai zsidó) iránt érzett őszinte szeretettel, de úgy gondolták, hogy nélkülük egyszerűen nem is lehet barátságról beszélni. (...) Az indián rezervátumok létrehozása is ebbe a tömegek által genocídiumnak vélt eseménysorozatba illik bele.⁵¹

Maradjunk annyiban: a 70-es évek közepén-végén többé már nem lehetett kényelmesen belefeledkezni a történelem minket igazoló felfogásába.

Nehéz belenyugodnunk annak tudatába, hogy történelmünket soha nem láthatjuk olyannak, mint korábban. Nem képzelhetjük többé, hogy a fehér ember viszonylag békésen terjeszkedett s népesítette be a ritkásan lakott Nyugati Féltekét. (...) Mostantól tudomásul kell vennünk, hogy az 1492-t követő indián népesség-fogyatkozás olyan demográfiai katasztrófa-jelenség, amelynek nem ismerjük párját az emberiség történelmében.⁵²

Folytatás a következő számban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aleiss, Angela: The Vanishing Indian: Hollywood's compromise to Indian Reform. *Journal of American Studies*, Vol. 25. no. 2. (December, 1991), 467–472.
- Ashburn, Percy M.: *The Ranks of Death. A Medical History of the Conquest of America*. Coward-McCann, 1947.
- Asselyn, Charles: Colonial Discourse Since Christopher Columbus. *Journal of Black Studies*, Vol. 26. no. 2. (November, 1995), 134–152.
- Bálint György: Éljen Kolumbia (Peru)! In *A toronyór visszapillant*. Magvető, 1961, I. kötet, 68–70.
- Barley, Nigel: Egy zöldfülü antropológus kalandjai. *Feljegyzések a sárkányhóból*. (Fordította Varró Zsuzsa.) Typotex, 2006.
- Bauman, Zygmunt: *A modernitás és a Holocaust*. (Fordította Greskovits Endre.) Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.
- Brantlinger, Patrick: Forgetting genocide: or, the last of *The Last of the Mohicans*. *Cultural Studies*, Vol. 12. no. 1. (1998), 15–30.
- Castel, Robert: *La Discrimination négative*. Éditions du Seuil, 2007. Magyarul: A hátrányos megkülönböztetés. (Fordította Léderer Pál.) *Esély*, 2008, 4. szám, 3–24; 5. szám, 3–27; 6. szám, 3–32.
- Churchill, Ward: Deconstructing the Columbus myth: Was the „great discoverer” Italian or Spanish, Nazi or Jew?, *Social Justice*, Vol. 19. no. 2. (Summer, 1992), 39–55.
- Cook, Sherburne F.: The significance of disease in the extinction of the New England Indians. *Human Biology*, Vol. 45. no. 3. (September, 1973), 485–508.
- Diamond, Jared: *Guns, Germs and Steel: the fates of human societies*. 1997. Magyarul: *Háborúk, járványok, technikák. A társadalmak fátumai*. (Fordította Födő Sándor.) Typotex Kiadó, 2001.
- Dobyns, Henry F.: An appraisal of techniques with a new hemispheric estimate. *Current Anthropology*, Vol. 7. no. 4. (September, 1966), 395–416.
- Epstein Popper, Deborah – Robert E. Lang – Frank J. Popper: From maps to myth. The Census, Turner and the idea of the Frontier. *Journal of American & Comparative Cultures*, vol. 23. no. 1. (2000), 91–102.
- Friedberg, Lilian: Dare to Compare: Americanizing the Holocaust. *American Indian Quarterly*, Vol. 24. no. 3. (Summer, 2000), 353–380.
- Hanke, Lewis: *The Spanish Struggle for Justice in the Conquest of America*. Southern Methodist University, 2002
- Huggan, Graham: The neocolonialism of postcolonialism. A cautionary note. *Links and Letters*, 4, 1997, 19–24.
- Katz, Steven T.: The uniqueness of the Holocaust: The historical dimension. In Alan S. Rosenbaum (ed.): *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide*. Westview Press, 2009, 55–74.
- Lakner Judit: Political correctness – PC. *BUKSZ*, 1994, Ősz.
- Larsen, Clark Spencer: In the wake of Columbus: Native population biology in the postcontact America. *Yearbook of Physical Anthropology*, Vol. 37. (1994).
- Lévi-Strauss, Claude: *Tristes tropiques*, Plon, 1955. Magyarul: *Szomorú trópusok*. (Fordította Örvös Lajos.) Európa Könyvkiadó, 1973.

- Lord, Lewis: How many people were here before Columbus? *U.S. News and World Report*, August 18–25, 1977, 68.
- Marubbio, M. Elise: Celebrating with *The Last of the Mohicans*: The Columbus Quincentenary and Neocolonialism in Hollywood Film. *Journal of American & Comparative Cultures*, Vol. 25. nos 1–2 (2002), 139–154.
- Menzies, Gavin: *1421 – Amikor Kína felfedezte a világot*. (Fordította Babits Péter.) Alexandra, 2002.
- Mood, Fulmer: Notes on the history of the word „Frontier”. *Agricultural History*, Vol. 22. no. 2. (April, 1948), 78–83.
- Petersen, William: A demographer’s view of prehistoric demography. *Current Anthropology*, Vol. 16. no. 2. (June, 1975), 227–237.
- Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940*. Akadémiai Kiadó, 1982.
- Ramenofsky, Ann: Native American disease history: past, present and future directions. *World Archeology*, Vol. 35. no. 2. (2003), 241–257.
- Rosenbaum, Alan S. (ed.): *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide*. Westview Press, 2009.
- Russell, Thornton: Health, disease, and demography. In: Deloria, Philip J. – Neal Salisbury (eds): *A Companion to American Indian History*. Blackwell Publishers Ltd, 2002, 68–84.
- Sauvy, Alfred: Trois mondes, une planète. *L’Observateur*, 1952. augusztus 14. no. 118.
- Schneider, Jack: Columbus Day: 1892, Not 1492. In Wineburg, Sam – Daisy Martin – Chauncey Monte-Sano: *Reading Like a Historian. Teaching Literacy in Middle and High School History Classroom*. Teachers College Press, 2013.
- Seed, Patricia: „Failing to marvel”. Atahualpa’s encounter with the Word. *Latin American Research Review*, Vol. 26. no. 1. (1991), 7–32.
- Seed, Patricia: *Ceremonies of Possession in Europe’s Conquest of the New World, 1492–1640*. Cambridge University Press, 1995.
- Stannard, David E.: *American Holocaust. Columbus and the Conquest of the New World*. Oxford University Press, 1992.
- Tezla, Albert (szerk.): *„Valahol túl, meseországban...” Az amerikai magyarok 1895–1920*. (A bevezetőket fordította Bart István.) Európa Könyvkiadó, 1987.
- Ubelaker, Douglas H.: North American Indian population size, a.d. 1500 to 1985. *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. 77. (1988), 289–294.
- Van Sertima, Ivan: *They Came before Columbus*. Random House, 1976.

JEGYZETEK

- Larsen, Clark Spencer: In the wake of Columbus: Native population biology in the postcontact America. *Yearbook of Physical Anthropology*, Vol. 37. (1994), 109–110. Magyarra fordított szöveg esetében, ha fordító neve nincs föltüntetve, akkor a saját fordításomról van szó.
- Idézi Schneider, Jack: Columbus Day: 1892, Not 1492. In Wineburg, Sam

- Daisy Martin – Chauncey Monte-Sano: *Reading Like a Historian. Teaching Literacy in Middle and High School History Classroom*. Teachers College Press, 2013, 55.
3. Tezla, Albert (szerk.): „Valahol túl, meseországban...” *Az amerikai magyarok 1895–1920*. (A bevezetőket fordította Bart István.) Európa Könyvkiadó, 1987, 9.
4. Az Egyesült Államok Bevándorlási Hivatalának adatai szerint az 1871 és 1899 között eltelt harminc évben 341 484 fő vándorolt be Magyarországról az Államokba; az 1900 és 1909 közötti tíz évben 1 053 153 fő. 1910-től a világháború kitöréséig eltelt négy év alatt még további 410 480. Lásd Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940*. Akadémiai Kiadó, 1982, 62. Jegyezzük itt meg rögtön, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia is, Magyarország is soknemzetiségű államok lévén, a statisztikákban közölt számadatok Magyarországra vonatkozó adatai nem mindig a magyar ajkúakra vonatkozó adatok is egyben. A leghatározottabban nem kívánok a „Ki a magyar?” kérdéssel foglalkozni. Amúgy, érdemes Oravecz Imrét olvasni.
5. Tezla (1987), 10.
6. Epstein Popper, Deborah – Robert E. Lang – Frank J. Popper: From maps to myth. The Census, Turner and the idea of the Frontier című tanulmányukban (*Journal of American & Comparative Cultures*, Vol. 23, no. 1. [2000], 96. oldal) Richard Hofstadtert idézve egyenesen „az 1890-es évek pszichés krízisét” emlegetik. Mint mondják: „1893-ban 600 bank ment tönkre. 1894-re mintegy 200 vasúttársaság ment csődbe. Szövetségi statisztikák nincsenek ugyan, de a munkaerő-állománynak legalább egynegyede munka nélkül lézengett.”
7. Tezla (1987), 16.
8. Nem véletlen, hogy John Fitzgerald Kennedy (egy elnökké választását megelőzően mondott szép beszédében) még 1960-ban is így fogalmazhatott: „Katolikus vagyok, s soha még katolikuszt ebben az országban nem választottak meg elnöknek. Sokan vannak – meglehet, tudván tudják, miért? –, akik elkendőzni akarják, mi az igazi tétje az elnökválasztási versengésnek. Úgy gondolom ezért, szükséges lehet most nem arról beszélnem, hogy milyen Istenben hiszek (mert ez egyedül énám tartozik), hanem arról, hogy milyen Amerikában hiszek. Egy olyan Amerikában hiszek, amely hivatalosan se nem katolikus, se nem protestáns, se nem zsidó. (...) Ha azt figyelembe véve maradok alul, ami igazán számít, azzal a jogos elégedettséggel fogok visszatérni a Szenátusban elfoglalt helyemre, hogy megtettem, ami tőlem tellett, az eredmény pedig igazságos. De ha ennek az elnökválasztásnak az eredménye azon az alapon dől el, hogy 40 millió amerikai állampolgár már aznap elvesztette esélyét a nyeresre, amikor keresztvíz alá tartották, akkor egy egész ország lesz a vesztes. A kerek világ minden katolikus és nem-katolikus hitű emberének szemében. A történelem szemében. És a saját népünk szemében is.” Idézi Schneider (2013), 58.
9. Hahner Péter: Vadnyugat – A határvidék öröksége. Történešzvíta az

- amerikai Nyugat jelentőségéről. *Ru-bicon*, 1994, 9. szám.
10. Epstein Popper *et al.* (2000), 92. Az összehasonlítás kedvéért: San Francisco manapság 600,7 km², népsűrűsége 1340,5 fő/km², ami azt jelenti, hogy a négyzetmérföldenkénti népsűrűség durván 3300 fő.
  11. Mood, Fulmer: Notes on the history of the word „Frontier”. *Agricultural History*, Vol. 22. no. 2. (Ápril, 1948).
  12. Lásd Bálint György: Éljen Kolumbia (Peru)! In *A toronyőr visszapillant*. Magvető, 1961, I. kötet, 68–70. Az Egyesült Államok *politikai* gyakorlatában mindössze két „határ” létezik: a Mexikót és az Egyesült Államokat, illetve az Egyesült Államokat és Kanadát elválasztó. Ezek, ha politikai értelemben olykor vitatottak lehetnek is, de nyelvi jelentéstartalmuk senki számára nem jelent problémát.
  13. A francia-belga (egyszersmind, természetesen, belga-francia) határ létének elismerése elvileg semmit nem diktál a határ innenső és túlsó oldalán élők közötti értékviszonyról.
  14. Ma, Kanadában, az indiánokat megillető elnevezés a *First Nations*, azaz – *szabad* fordításban – akik mindenki mást (értsd: *minket is*) megelőzően már itt voltak.
  15. Nigel Barley: *Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkunyhóból.* (Fordította Varró Zsuzsa.) Typotex, 2006.
  16. Graham Huggan: The neocolonialism of postcolonialism. A cautionary note. *Links and Letters*, 4, 1997, 19.
  17. Sauvy, Alfred: Trois mondes, une planète. *L'Observateur*, 1952. augusztus 14. no. 118, 14. Véleményem szerint a szövegből egyértelművé válik, hogy ezt a *terminus technicist* az etikai hevület hívta életre. Ebből a nézőpontból én, a magam részéről, kifogásolhatatlannak tartom. Strukturalista-funkcionalista értelemben viszont tökéletes melléfogás. Sauvy – majd’ negyven évvel később – viszsa is vonta. A *Le Monde*-ban 1989. február 14-én megjelent írásában így fogalmaz: „Engedtessek meg nekem, aki – majd’ 40 éve – a ’harmadik világ’ kifejezést kreáltam, hogy most kinyilvánítsam: használhatatlan! Ugyanabba a kategóriába besorolni Fekete-Afrika országait és a dél-kelet-ázsiai ’kis tigriseket’, nem kecsegtethet túl sok jóval.”
  18. Castel, Robert: *La Discrimination négative*. Éditions du Seuil, 2007. Magyarul: A hátrányos megkülönböztetés. (Fordította Léderer Pál.) *Esély*, 2008, 4. szám, 3–24; 5. szám, 3–27; 6. szám, 3–32. Az idézet helye 6. szám, 16–17.
  19. Lásd Gavin Menzies *fake history*nak tekintett könyvét: *1421. The Year China Discovered the World*, Transworld Publishers, 2002. Magyarul – még ugyanabban az évben! –: *1421 – Amikor Kína felfedezte a világot.* (Fordította Babits Péter.) Alexandra, 2002. Leif Eriksonnak és az ő Vinlandjának létét a történettudomány ma már, tudtommal, nem vitatja – csak éppen következmények nélkülinek tartja. A többi felfedezővel való bizonykodás igencsak bizonytalan érvekre támaszkodik. Recep Tayyip Erdoğannak azonban teljesen igaz van abban, hogy az új kontinenst az

- iszlám katonái fedezték fel. Nem is okvetetlenkednék tovább.
20. Lásd Ivan Van Sertima: *They Came before Columbus*. Random House, 1976. Mellékelném Lakner Judit véleményét: „Az afrocentrikus pseudo-történészek nem elégednek meg a rasszista történelemfelfogás revíziójával, az új kutatási eredményekkel. Azt állítják, hogy az európai kultúra szőröstül-bőröstül Afrikának köszönheti létét, mert minden, a zsidóság, a kereszténység, a tudomány a feketék lakta Egyiptomból származik. Történelemszemléletük az úgynevezett 'nem kanonikus tudáson és módszereken' és nem a 'domináns forrásokon' alapul.” Lásd Lakner Judit: *Political Correctness – PC*. BUKSZ, 1994, Ősz, 376.
  21. Marubio, Elise M.: Celebrating with *The Last of the Mohicans*: The Columbus Quincentenary and Neocolonialism in Hollywood Film. *Journal of American & Comparative Cultures*, Vol. 25. nos 1–2 (2002), 139.
  22. Churchill, Ward: Deconstructing the Columbus myth: Was the „great discoverer” Italian or Spanish, Nazi or Jew? *Social Justice*, Vol. 19. no. 2. (Summer, 1992), 39.
  23. Brantlinger, Patrick: Forgetting genocide: or, the last of *The Last of the Mohicans*. *Cultural Studies*, Vol. 12. no. 1. (1998), 16.
  24. Thornton, Russell: *American Indian Holocaust and Survival, A Population History since 1492*. University of Oklahoma Press, 1987; Stannard, David E.: *American Holocaust. Columbus and the Conquest of the New World*. Oxford University Press, 1992.
  25. Nem tudok arról, hogy Magyarországon bárki nyilvánosság előtt vitatta volna a cigány holokauszt kifejezés alkalmazásának jogosultságát, Hogy a világban máshol, mi a helyzet, arról – hangsúlyozom: nem vagyok a kérdésben tájékozott – semmit nem tudok.
  26. „Toronymagasan emelkedik a múltbéli népirodai epizódok fölé, ugyanúgy, ahogy a modern ipari üzem mellett is eltöpreng a kézműves műhely, vagy a modern, iparosított, traktorokkal, kombájnokkal és rovarirtóval ellátott farmgazdaság mellett a lóval, kapával, és kézi gyomlálással dolgozó paraszti gazdaság.” (Zygmunt Bauman: *Modernity and the Holocaust*, Polity Press & Basil Blackwell, 1989. Magyarul: *A Modernitás és a Holokauszt*. (Fordította Greskovits Endre.) Új Mandátum Könyvkiadó, 2001, 134.
  27. Hogyan is fogadta a magyar zsidóság a Galíciából bevándorló pajeszes zsidókat... ?!
  28. Friedberg, Lilian: Dare to compare: Americanizing the Holocaust. *American Indian Quarterly*, Vol. 24. no. 3. (Summer, 2000), 364.
  29. Asselyn, Charles: Colonial discourse since Christopher Columbus. *Journal of Black Studies*, Vol. 26. no. 2. (November, 1995), 136.
  30. Seed, Patricia: „Failing to marvel”. Atahualpa’s encounter with the Word. *Latin American Research Review*, Vol. 26. no. 1. (1991), 8.
  31. Lévi-Strauss, Claude: *Tristes tropiques*, Plon, 1955. Magyarul: *Szomorú trópusok*. (Fordította Örvös Lajos.) Európa Könyvkiadó, 1973, 338.

32. Uott.
33. A *Requerimientó*ról bővebben lásd Seed, Patricia: *Ceremonies of Possession in Europe's Conquest of the New World, 1492–1640*. Cambridge University Press, 1995.
34. Lewis Hanke: *The Spanish Struggle for Justice* című könyvéből idézi Seed (1991), 13.
35. Sietek leszögezni, hogy bár a lélekszám-vita a kontinens egészére is érvényes, engem igazából csak az Észak-Amerikában, a Rio Grande folyótól északra elterülő földterület – gyakorlatilag a mai Egyesült Államok, illetve Kanada – őshonos lakosságával megesezt történelem érdekel. Nyomatékkal hangsúlyoznám, hogy ez semmiképp nem azt jelenti, hogy Mezo-, illetve Dél-Amerika esetében a kérdés tragikus következményeit elhanyagolhatónak tartanám, csak annyiról van szó, hogy az én érdeklődésem más célpontra irányul.
36. Ubelaker, Douglas H.: North American Indian population size, a. d. 1500 to 1985. *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. 77. (1988).
37. Uott, 289.
38. A szakirodalomban teljes az egyetértés, hogy mely betegségek voltak az „öldöklő angyalok”. Himlő, kanyaró, tífusz, szamárköhögés, pestis, influenza, dizentéria, kolera. A „mellbaj” kapcsán voltak viták, vajon a fehérek hozták-e Amerikába a tébécét, vagy valamilyen változata létezett-e a kontinensen már a fehérek érkezése előtt is. A 20. század végére egyre többen tartják úgy, hogy létezett.
39. A másik dolog, amiben teljes lehetett az egyetértés, az volt, hogy ekkoriban nem lehetett vita tárgya, kit tekinthetünk és kit nem tekinthetünk indiánnak. Ma ez már korántsem mondható.
40. Cook, Sherburne F.: The significance of disease in the extinction of the New England Indians. *Human Biology*, Vol. 45. no. 3. (September, 1973), 485.
41. Ramenofsky, Ann: Native American disease history: past, present and future directions. *World Archaeology*, Vol. 35. no. 2. (2003), 242.
42. Diamond, Jared: *Háborúk, járványok, technikák. A társadalmak fátumai*. (Fordította Födő Sándor.) Typotex Kiadó, 2001, 358–359.
43. Percy M. Ashburn: *The Ranks of Death: A Medical History of the Conquest of America*. Coward-McCann, 1974, 98.
44. Nem nagyon találtam nyomát annak, hogy amerikai szakembereken kívül ezek a létszámok tisztázására, illetve pontosságuk növelésére célzó törekvések érdemben más országok kutatóit is ösztönözték volna.
45. Ld. Lord, Lewis: How many people were here before Columbus? *U.S. News and World Report*, August 18–25, 1977, 68.
46. Dobyns, Henry F.: An appraisal of techniques with a new hemispheric estimate. *Current Anthropology*, Vol. 7. no. 4. (September, 1966).
47. Petersen, William: A demographer's view of prehistoric demography. *Current Anthropology*, Vol. 16. no. 2. (June, 1975), 232.
48. Katz, Steven T.: The uniqueness of the Holocaust: The historical dimension. In: Rosenbaum, Alan S.

(ed.): *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide*. Westview Press, 2009, 55–74.

49. Érdekes itt a híres regény- és forgatókönyv-író Zane Greyt idézni. „Tizenkét éven keresztül tanulmányoztam a navajo indiánokat. Ha van hibájuk, ismerem mindegyiket. A hozzájuk irányított misszionáriusok csaknem mindegyike silány, romlott, gyenge, erkölcsileg használhatatlan ember. Akad közöttük kifejezett gazember is. Becsapják és kismizmizik az indiánokat, s ami még sokkal alávalóbb, megrontanak min-

den indián leányt, akire kezüket rátehetik” – idézi Aleiss, Angela: *The Vanishing American: Hollywood's compromise to Indian Reform*. *Journal of American Studies*, Vol. 25. no. 2. (December, 1991), 470.

50. Rosenbaum (2009), 59.
51. Uott, 59–60.
52. Jacobs, Wilbur J.: The tip of an iceberg: Precolumbian Indian demography and some implications for revisionism. *The William and Mary Quarterly*, Vol. 31. no. 1. (January, 1974), 128.

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

HAGYJA A POSTÁT MÁSRA!

Legyen a 2000 folyóirat pick-pack előfizetője, vegye fel a lapot a Magvető Cafében, s legyen az Öné 11 szám féláron!

Utaljon 3500 forintot számlaszámunkra:

K&H Bank Zrt., 10201006-50165757-00000000

S írja meg nevét a ketezer.lap@gmail.com címre.

Előfizetésével a lapot segíti, Önnek pedig pompás olvasmányokban lesz része!

Köszönjük!

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.

Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:

1089 Budapest,
Rezső tér 15.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
6300 Ft, fél évre **10 800 Ft**,
egy évre pedig **19 860 Ft**

VEGYE MAGÁNAK A BÁTORSÁGOT!

DE MÉG JOBB, HA ELŐFIZET

Még sosem volt ilyen fontos.

Sem Önnek, sem nekünk.

Fizessen elő most egy évre **11 190 forint kedvezménnyel*** mindössze 21 960 forintért a Magyar Narancsra, és nem csak bátorságot kap tőlünk, de a legtöbb helyen **20 százalékos kedvezményre** jogosító Magyar Narancs Olvasókártyát is!

*Az áruspéldányhoz képest.

SZÁMOLJON VELÜNK!

egy szám újságárúnál: 650 Ft

egy szám éves előfizetőnek: **430 Ft**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

negyedév: 6 600 Ft

fél év: 12 000 Ft

egy év + olvasókártya: 21 960 Ft

20% kedvezmény:

Belvárosi Színház | Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Írók Boltja | Jurányi Ház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Örkény Színház | Petőfi Irodalmi Múzeum | Radnóti Színház | Székény Színház | Trafó

10% kedvezmény:

Tengerszem Tűrabolt | Tranzit Art Café

Részletek:

www.magyararancs.hu/elofizetes

MAGYAR NARANC'S